

crkva u svijetu

PRILOZI

OSLOBOĐENJE, SLOBODA I SMRT

Jakov Jukić

Kad bi slučajno nekom golemom i fantastičnom kompjutoru uspjelo izračunati koja se riječ u posljednjih stotinu godina najviše rabila u javnom životu, vjerujem da bi to bila riječ *oslobođenje*. Gotovo svatko misli samo kako će se od nekoga osloboditi: proleter i kapitalista, pučanstvo trećega svijeta od kolonizatora, žene od muškaraca, siromašni od bogatih, razvlašćeni od moćnih, obojeni od bijelaca, mladi od starih, djeca od roditelja, vjernici od svećenika, svećenici od biskupa, sekte od Crkava, teolozi od učiteljstva, kontestatori od ideologa, ekolozi od gramzljivih tvorničara, demokrati od vlastodržaca, partija od klasnih neprijatelja i tako redom sve do u nedogled. Taj pokret oslobođenja — što se u tisuće odvojaka razgranava pred našim očima — nije slučajno izronio na pozornicu povijesti. S njim se hoće izmijeniti svijet i učiniti ga drugačijim. No i površnom sudioniku u tom društvenom pokretu postaje odmah razvidno da spomenuto oslobođenje poduzima prije svega sâm čovjek u svojoj svjetovnoj dovoljnosti, redovito bez Boga, ako treba i protiv njegove volje. Zato nećemo odveć pogriješiti ako postupak oslobođenja sadržajno izjednačimo sa suvremenim postupcima posvjetoვნjenja ili sekularizacije svijeta.

Taj oslobodilački zanos — utemeljen u svjetovnom shvaćanju svijeta — ne obilježava međutim samo današnje vrijeme. Naprotiv, njegov tijek možemo pratiti već od prvih početaka ljudske vrste. Drama u Edenskom vrtu vrhunska je paradigma upravo čovjekova popuštanja pred napastima da posve sâm i bez Božjega blagoslova pokuša sebe osloboditi od stanja stvorenja. Otud obećanje: bit ćete kao bogovi. Mogućnost takve kušnje ljudskim se padom još više povećala. Zato religiju od samog iskona prati — kao nerazdruživo prokletstvo — magija.

A ta magija nije ništa drugo doli umijeće postizavanja ciljeva, ali ne Božjom dobrotom, nego izvršavanjem obrednih pravila koje nepogrešivo dovodi do očekivanih rezultata. Magija je potkupljivanje božanskih moći, a znači razgradnju izvorne religijske baštine, koju ona (magija) razvodnjava, rastvara i zagušuje. Stoga je u svojoj biti magija bliža vještini nego religiji, jer za magiju je tipično da izvanredne rezultate hoće postići prisilno i neprevarljivo. U magiji je dakle glavno »znanje«, a u religiji ponizna molitva.

To se paradoksalno vrludanje između pokušaja čovjekova samooslobođenja i traženja Božje pomoći u oslobođenju nastavlja kroz cijeli Stari zavjet. Izabrani se narod tijekom dugih stoljeća pokušavao izbaviti iz ropstva. Na tom trudnom putu Izrael je mnogo puta iznevjerio Gospodina — što je druga riječ za samooslobođenje — ali mu nije prestao biti miljenikom. Porobljeni je židovski narod žarko i nestrpljivo žudio za oslobođenjem od tuđinskoga jarma. Zbog te neuslišane žudnje pomiješali su se Božji putovi sa svjetovnim željama — koji vode na stranputice — pa Židovi sve više počinju očekivati samo političko oslobođenje naroda. A političko oslobođenje je uvijek profano i nepotrebno Božjih usluga. Zato baš politizacija i projekt zemaljskog oslobođenja postaju stalna kušnja i izazov starozavjetnom židovstvu. Kad je konačno Isus — Mesija — došao na svijet, narod ga židovski nije razumio. Prepoznao je u Njemu samo svjetovnog kralja i političkog osloboditelja. Taj se nesporazum na žalost obnavlja sve do danas i nije ga moguće nikad mimoići jer je od iskona utkan u ljudsko biće.

U naše je doba utopija stalnog oslobođenja dobila značenje općeg uzora življenja, ponašanja i mišljenja, a ne samo uvijek mogućeg pada u nevjeru kao u Starome zavjetu. Možda zvuči paradoksalno, ali je oslobođenje danas postalo ideologijom slobode. A iz sociologije je poznato da ideologije igraju nezamjenjivu integrativnu funkciju u društvu, pa su sve češće istinska zamjena religijama u suvremenom svijetu. Novi svjetovni mit oslobođenja zapravo nikad ne oslobađa nego samo obećava oslobođenje; u tome je njegova ideološkičnost. Taj plan oslobođenja zahtijeva onda mnoge teorijske zahvate i promjene dosadašnjeg mentaliteta. Ovdje na prvo mjesto treba staviti fenomen smrti jer se upravo smrt u najvećoj mjeri protivi zamisli potpunog oslobođenja. Naime, kako smrtnim ljudima uopće obećavati neko veliko oslobođenje? Zato dramu smrti valja umanjiti, odstraniti, zabraniti ili zaboraviti. Između oslobođenja i smrti uspostavlja se krajnja isključivost i nepomirljivost.

S obzirom da se taj program »smrt smrti« nije lako ostvarivao — jer je protunaravan — moderna je civilizacija spram smrti zauzela stajalište nasilja. Svaki put se čini nasilje nad istinom smrti kad se ona sekularizira, potiskuje, zaboravlja i shvaća samo kao nepovratan biološki usud, bez dubljega smisla i većega dosega.

Zalagati se za takav pristup smrti znači, ustvari, okaljati i oskvrnuti smrt, i preko nje sveto — smatrati je nedostojnom svakog opravdanja i vrijednosti. Ne radi se dakako o stidu prema strašnoj činjenici smrti

nego o nečem mnogo većem. Naime, u našoj svjetovnoj civilizaciji blagostanja, umiranje je postalo anomalija, neuklopljiv nered u optimističku viziju napretka, pa je jednostavno nešto što nije prihvatljivo, što razbija sve sheme na kojima se temelji naše društvo. Zaista je bez smisla u njemu umrijeti. Zato smrt treba odbaciti, držati je na velikoj udaljenosti ili zaboraviti da postoji. Mrtvi danas dodijavaju i smetaju živima, remete im zemaljsku sreću i prividan mir. Smrt je teška zaraza koja ne smije promaknuti čovjekovu nadzoru. Da bi se što bolje zaštitilo od nelagodnosti i pomisli na smrt, suvremeno ju je društvo pokušalo na tri načina otkloniti.¹

Prvo, prešućivanjem. Djeca moraju već od malena biti odvojena od spoznaje smrti. To je razlogom da ih na sve moguće načine držimo daleko od iskustva boli i izbjegavamo im reći svu istinu o smrti, premda na televiziji svakodnevno gledaju na tisuće okrutnih ubojstava i umiranja. Ali to je spektakl, a ne istina o kraju života. Preskačemo žalosne događaje života, ne govorimo im o kažnjavanju i nakaznostima, o utvarama i zlim duhovima, da ne bismo slučajno poremetili njihov san i sreću. Radije im kupujemo skupe igračke ili ih potkupljujemo slatkijima. Uvjereni smo da bi misao o smrti ranila njihovu bezazlenost i zasjenila njihovu mladost. Svi su drugi tabui pali, ostao je još samo tabu o smrti. To svim silama izbjegavamo i otklanjamo. Pred djecom smrt biva brižljivo prešućivana, jer je namijenjena samo drugima, starijima. To je ujedno drugi način izbjegavanja smrti u našoj civilizaciji.

Kad je riječ o starijima, stvar je posve drugačija. Njima se smrt ne skriva nego jedino na njih prenosi. Isključeni su, naime, iz društva, jer su nosioci smrti, osuđeni na svršetak životne igre. Oni znaju mnogo o smrti, pa se bolje braniti od njihove spoznaje. Ako smrt postoji, postoji samo za starce, a ne za nas. *Smrt* — da parafraziramo jednu Sartreovu misao — *to su uvijek drugi*, odbačeni i isključeni iz »zdrava«¹ društva. Starijima je dakle zadaća da umru za sve i umjesto svih ostalih. A ako je to tako i ako je smrt anomalija života, onda stariji — kao najbliži smrti — moraju biti odbačeni na sam rub društva, dobro izolirani i osamljeni u domovima. Zato prije umiru društveno nego biološki. Odvojeni u rezervate za umiranje, oni omogućuju drugima da žive bezbrižnije i lakše. Naša zapadnjačka obrana od smrti zapravo je cinična: smrt treba umrijeti da bismo mi mogli ostati mirni u našem svjetovnom blagostanju. U tom je smislu moderna civilizacija divovski — ali i sizifovski — napor da se razdvoji život od smrti, mladi od starijih, da bi ovim drugima definitivno pripala. Tako puštamo starce — naše majke i očeve, bake i djedove — da umjesto nas umiru, a mi nastavljamo — jasno, dok možemo — veličati život isključive svjetovnosti i površnog užitka.

¹ Aldo Natale Terrin, *Religione, esperienza e verita, Saggi di fenomenologia della religione*, Urbino, 1986, str. 302—309.

Treći način »nasilja nad smrću« jest njezina pretvorba u bolest. Ljudi ne umiru, oni su samo teško bolesni. To, jamačno, nema obilježja prevencije ili pak liječenja, nego mu je svrha da drži bolesnika u iluziji kako je njegova smrt obična nezgoda u toku bolesti. S redefinicijom smrti kao bolesti uvedena je u naš sustav smrti profesionalizacija i birokratizacija. Dapače, moguće je govoriti o industriji činjenice smrti. Tako se smrt do kraja profanira i sekularizira. Svjetovno je društvo našlo u liječniku novog svećenika kojega je nestrpljivo iščekivalo i željelo. Ali je i to neograničeno povjerenje također plod varke, jer najnovija sociologijska istraživanja otkrivaju da su upravo liječnici najviše pogođeni tjeskobom pred smrću, u mnogo većem postotku nego ostala populacija. Radnje što se obavljaju u bolnicama čine da osobe gube sposobnost procjenjivanja trenutka kad dolazi vrijeme smrti. Ležati s iglom za infuziju u ruci i aparatom za kisik na ustima još uvijek budi nadu da se smrt može preskočiti.

Trima opisanim načinima oslobođenja od smrti — odgojem djece, izuzećem staraca iz društva i pretvaranjem smrti u bolest — valja ovdje nadodati i četvrti, koji se povezuje uz činjenicu plime individualizma. Naime, danas se opaža da oslobođenje nije više shvaćeno kao zajednički pothvat nego strogo osobni čin. Čovjek se sam oslobađa, a ne zajednički. Otklanjanje velikih političkih ideologija i utopija obavljeno je u korist ideologije pojedinca. Sva opća pitanja života i ljudske sudbine postupno prelaze u privatnu oblast, gdje su prepuštena osobnom izboru pojedinca. Taj bijeg u privatnost odveo je suvremeno konzumističko društvo u naručje individualizma. Hedonističke vrednote zauzimaju prvo mjesto, a s njima redovito ide pretjerano isticanje prava na posebnost i različitost, kult potpune slobode i neovisnosti, odbacivanje svih stega i obzira. U središtu je isključivo pojedinac, shvaćen na ideološki način. Stoga nas se više tiče ispunjenje osobnih želja nego klasni interesi, užitak više nego zajednički planovi, više privatni život nego proizvodni odnosi. Spomenuto obožavanje vlastitog bića neizbježno dovodi do sebeljublja, samoživlja, bolesti duše, praznine i raspada zajedništva. Kidaju se veze među bližnjima, razgrađuje se solidarnost i uspostavljaju umjetni odnosi posredstvom masovnih medija.

Taj se višestruko iskazani individualizam pokazuje kao duboki razlog — četvrti — prividne ravnodušnosti modernog čovjeka spram smrti. U naše smo doba sa smrću sučeljeni posve sami i ogoljeli, bez podrške zajedništva. Bol postaje neprijatna i mučna privatna trauma pojedinca, jer više nema javnih i opće prihvaćenih istina, koje su društveno prihvaćene i posredovane. Živimo sami i zato umiremo sami. Naši su simbolički svemiri kao mali intimni svjetovi, što ih svatko stvara sam za se. Ne postoji opća nego samo moja istina. Stoga postoji samo moja smrt, usprkos starcima što za mene umiru po staračkim domovima. Svatko je protjeran u kut sa svojim malim dijelom istine. Smisao koji se daje životu i smrti ne nailazi više na jednoglasni pristanak svijui. Otud proizlazi da je istinska trauma modernog društva baš u tom drobljenju i dijeljenju istine, što odgovara uspostavljanju jedne opće neistine. Relativnost svega nosi relativizaciju pojedinca i njegove istine. Zato u konačnici vlada tiranija smrti, a ne oslobođenje od nje. Mogu

se za troškove pogreba platiti golemi novci, ali on neće na taj način nikad postati društveni čin, jer mu nedostaje duh zajedništva koji je nosilac istine i vrijednosti. Nasilje se dakle nad smrću prije svega preobrazilo u nasilje nad životom koji je zalutao u besplodni užitek i tužnu usamljenost. Privatni život je doveo do privatne smrti. A usamljenost u smrti za čovjeka je nepodnošljiva.

Usprkos htijenjima, sva su četiri pokušaja otklona istine o smrti — njezin zaborav u djetinjstvu, prenos na starce, zamjena za bolest i bijeg u privatnost — ostala neuspješna. Nasilje nad smrću rodilo je nasiljem nad životom. Prešućena smrt vratila se strašnom silinom na trag u društvo u vidu nasilja i bune. Stoga smo danas svjedoci čudnih ispada i neočekivane nastranosti jednog navodno sretnog naraštaja koji je čak htio počinuti »ubojstvo smrti«, što zacijelo nije daleko od »smrti Boga« u modernoj teologiji. Kad se dakle pokret oslobođenja od istine smrti nasukao na plićake svjetovnog shvaćanja, u narodu se začelo opravdano razočarenje. U povijesti se to, uostalom, stalno ponavlja. Tko svoju nadu stavlja u svjetovne utopije taj prije ili poslije upada u situaciju krize i još veće žudnje za istinom. Nezadovoljni izostankom oslobođenja od smrti i lažnim »zaboravom« na nju, u potrošačkoj zasićenosti, mnogi su se prepustili nasilju i naprasitosti, o čemu postoje mnoga svjedočanstva. Moderna se mladež gnjevno okrenula golom nasilništvu, oblikujući od njega svoj prvi blagdan života »bez smrti«. Danas se arhaičko i iskonsko nasilje — stišano u religijskoj žrtvi — ponovno razbuktava. Zlo se izbija još većim zlom, jaram se skida još težim jarmom, a nasilje ukida još jačom prisilom. Tako je Pandorina kutija bila otvorena i kolo se strahovite mržnje ubrzalo. Cijeli je svijet buknuo u plamenu nezadovoljstva. Svjedoci smo goleme spektakla okrutnosti i nasilja. Dosta je spomenuti učestalu otmicu djece i nemoćnih, stalne ucjene, otmicu aviona i brodova, pojavu gradske gerile, podzemni rat terorista, političko divljanje, rasne sukobe, nacionalne homogenizacije, masovna zlostavljanja, krvave neredne silovanja na javnim mjestima, narkomaniju, brojna samoubojstva, množenje bandita i mafijaša, paljenje kuća, izazivanje požara, pljačke banaka... Pobješnjele skupine mladeži demoliraju cijele četvrti, kamenjem razbijaju vozila, bocama napadaju prolaznike. Kao da su apokaliptičke sablasti izišle na ulice i sada siju strašnu pustoš. Ovdje spadaju tragični i gotovo neobjašnjivi događaji na nogometnim utakmicama i rock-koncertima: ljudi na zabavama hoće još i zabavu tuđeg umiranja. Fanatici i huligani, homoseksualci i pervertiti, feminiskinje i rasisti, pankeri i tinejdžeri — svi oni priređuju veliku zabavu nasilja i smrti, svetkovinu bez ljudskoga lica, igru zla i strahovlade. Plima nasilja koje se sručilo na svijet posljedica je čovjekova ontološkog nezadovoljstva zbog pomrčine svetoga.² A jedan od povlaštenih putova da se naslutiti sveto sigurno je spoznaja istine o ljudskoj smrti.

Naše dosadašnje izlaganje može se jednostavno sažeti u četiri ključne tvrdnje: prvo, pothvat svjetovnog oslobođenja ideološki je nadomje-

●

² Jakov Jukić, *Povratak svetoga, Rasprava o pučkoj religiji*, Split, 1988, str. 176—177.

stak pomanjkanja istinske slobode u društvu; drugo, uvjet svjetovnog oslobođenja jest skrivanje istine o smrti, pa je ona poglavita zapreka toga oslobođenja; treće, da bi se ostvarilo oslobođenje i sakrila istina o smrti, treba je nasilno ukloniti iz društva; četvrto, to se nasilje nad smrću — ustrojeno radi postignuća bujnijeg i radosnijeg života — brzo preobrazilo u nasilje nad samim životom.

Sada bismo nešto rekli — posve kratko — o novozavjetnom shvaćanju oslobođenja, slobode i smrti. Nema dvojbe da se u Evandelju opetovano spominje pojam oslobođenja. No taj pojam očito ima religiozno, a ne političko ili društveno značenje, a najmanje u smislu kako ga shvaća suvremeni pokret svjetovnog oslobođenja. Već smo spomenuli kako židovski narod nije razumio duboko određenje objave o kraljevstvu Božjem. Zato je u Isusu prepoznao samo svjetovnog kralja i političkog osloboditelja. On se međutim brzo sklonio i krenuo sam u goru kad je naslutio da ga hoće učiniti kraljem. Drugi put su Isusa pokušali napraviti vođom Izraela prilikom njegova ulaska u Jeruzalem, ali je umjesto u carsku palaču namjerno otišao u slobodno progonstvo. Treći put se to zbilo u istrazi pred Velikim vijećem i Pilatom, koji ga osudiše kao političkog prevratnika jer je bunio narod, a on im je odgovorio: »Moje kraljevstvo ne pripada ovome svijetu. Kad bi moje kraljevstvo pripadalo ovome svijetu, moji bi se dvorani borili da ne budem predan Židovima. Ali moje kraljevstvo nije odavde« (Iv 18, 36). Konačno, četvrti put, poslije razapinjanja i uskrsnuća, jedan će od njegovih učenika na putu u Emaus kazati Isusu da su se mnogi bili ponadali kako je upravo nadošlo vrijeme zemaljskog oslobođenja Izraela. Na svim najvažnijim raskrižjima svojega života Isus odlučno odbija napast da bude uveden u političke sukobe i pokrete za oslobođenje zemlje. Uostalom, On je sigurno znao da su njegovi sunarodnjaci potlačeni od rimskih osvajača i izrabljivani od domaće vladajuće manjine. Bila je to zaista klasična situacija društvene i političke ovisnosti. Pa ipak, Isus ne izgovara ni riječi prijekora, niti daje primjer prosvjeda. Još manje poziva Židove na ustanak i oslobodilačku borbu. Čini baš suprotno: umjesto da diže bunu, pušta se razapeti na križ.

Društveno se oslobođenje, dakle, ne smije nikad izjednačiti s kršćanskim spasenjem; to su dvije potpuno različite stvari. Štoviše, treba reći da kršćanstvo ne daje ljudima vremenito oslobođenje. Ali im ga i nitko drugi ne može dati. Odatle onda drama neuspjeha vremenitosti i svjetovnosti. Čovjeku ostaje samo mogućnost da tu neiskorjenjivu bijedu vremenitosti što više ublaži. To je razlog da Isus dijeli kruh gladnome narodu, a ne uspostavlja raj na zemlji. Došao je, naime, da spasi svijet, a ne da ga promijeni kao što je to mislio mnogo stoljeća poslije buntovni Marx.

Iz svega slijedi da je oslobođenje u Starom zavjetu bilo samo pralik kršćanskoga otkupljenja i spasenja. Tek je Krist ponudio slobodu — a ne zemaljsko oslobođenje — svima onima koji, bili oni Židovi ili pogani, prijanjaju uz njega u vjeri i ljubavi. Kršćanska je sloboda dostupna jednako robovima kao i slobodnim ljudima, pa se za nju ne

traži promjena društvenog položaja, nego obraćenje, *metanoja*, cijeloga čovjeka. Krist donosi — jasno, za one koji u njega ozbiljno povjeruju — slobodu djece Božje, a ne oslobođenje djece svijeta. Zato sloboda kršćana nije plod revolucionarna pokreta nego posve određenog događaja: Isusove smrti. Otud onda obrat i u posljedicama: sloboda u kršćanstvu iskupljuje čovjeka od grijeha, zakona i smrti, a ne od društvenih neprilika. Budući da je iskonsko edensko zajedništvo čovjeka s Bogom bilo raskinuto grijehom, spasenje je moglo doći samo po opraštanju grijeha, koje se postiže pokajanjem. Spasenje, dakako nije samo oprost grijeha, nego posvećenje života, poziv Duha Svetoga i milost Božja. Potpuna je preobrazba duše očitovana riječima psalmiste: »Stvori u meni, o Bože, jedno čisto srce«. (Sal 51, 12). U Isusovu naviještanju spasenje pojedinaca uključuje opraštanja grijeha. Stoga je vesela vijest Evanđelja upućena i carnicima, i grešnicima. To shvaćanje spasenja ne sadrži ništa drugo doli ponovno uspostavljanje odnosa prijateljstva i sinovstva između čovjeka i Boga; to međutim ima nesagledive posljedice u poretku društvenosti, jer postaje poticaj bratstvu i uvijek pravедnosti.

U kršćanstvu smrt dakle nije prepreka oslobođenju nego uvjet slobode. Krist je svojom smrću pobijedio našu smrt. Ta se pobjeda otkriva tek u transcendenciji, dok ovdje ostaje nada u besmrtnost, dobrota kao posljedica spoznaje istine o smrti i vjera u Božje obećanje o našoj vječnosti. Kršćanstvo se brani od smrti ljubavlju a ne nasiljem, vjeron, a ne svjetovnom utopijom, nadom a ne zaboravom. Naša je smrt, u neku ruku, ponavljanje Božje smrti, koja sjedinjena s Kristovom otkupljuje ljude. U tom je smislu ljudsko umiranje nastavljanje Božjeg otkupljenja: stvaranje Novog Neba i Nove Zemlje. Ukratko, moguća je jedino *sloboda u dobroti prije smrti, sloboda patnje u smrti i sloboda Božje blizine poslije smrti.*

Pokušali smo, dakle, ukazati na golemu razliku koja postoji između svjetovnog shvaćanja oslobođenja i kršćanskog shvaćanja slobode, u obzoru istine o smrti. Otkrili smo: što je više oslobođenja, to je manje slobode, ali i obratno. Govoreći ovdje o smrti, možemo slobodno reći: što je više zaborava na smrt, to je manje uspjeha u bijegu pred njom. Jer, u civilizaciji oslobođenja »smrt smrti« je dovela nužno do »smrti života«, što je uočljivo u eksploziji nasilja, dok bi u kršćanstvu »život smrti«, simboliziran u prihvaćanju križa, morao voditi do života bez smrti. Prvo se vidi, u drugo tek treba povjerovati. Vjera se na žalost ne uči u knjigama. Valja je mukotrpno stjecati, sve do smrti, koja će onda postati sastavni dio života.

FREEING, FREEDOM AND DEATH

Summary

In our time everyone is concerned with the idea of setting himself free from somebody or something. This freeing enthusiasm is, therefore, highly esteemed. Unfortunately, behind the promise of complete freeing there often exists just the freedom ideology and the non-freedom reality. General freeing is mostly opposed by the reality of death. From this aspect there arise in a modern man four attitudes towards death: nonmentioning the death; banishing death from life by expelling it into old people's homes; accepting death as illness; considering the deed of dying as a private affair. In conclusion, a Christian standpoint regarding freeing, freedom and death has been presented.

POD ZVIJEZDAMA

Ivan Lendić

Pod velikim svodom u osami i muku
žurim za srećom svojom tamo gdje su
zvjezdane zore;

zvijezde se smješe u tihosti noći
u blizini negdje
iznad mene gore...

Ja žudim za srećom svojom što je oblak krije,
izbljedjele ruke pružam
kroz krvava nebesa;

dohvatit je hoću nijemim posutu suzama —
nju, što beskrajem kruži
i zemlju potresa.

Tada utihnut će pjesma moja
pod zvijezdama neraspuknutih zora
na cvijetu lotosova bola.

U tišini osluškujem slast što struji s neba
u jutarnju svijetlu
osunčana bora...